

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGE MİMARİSİ VE YAPILARA YANSIMASI

**SOUTHEASTERN ANATOLIAN REGIONAL ARCHITECTURE AND ITS
REFLECTIONS ON BUILDINGS**

Elif BENGİSU

Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

doi: 10.46291/ICONTECHvol4iss1pp75-80

ÖZET

İnsanoğlu ilk yaradılışından günümüze kadar ihtiyaç duyduğu ve kendi istekleri doğrultusunda mekânlar geliştirmiştir. Mekân, sadece bireylerin ya da toplumların içinde çeşitli eylemler gerçekleştirdiği fiziksel bir olgu değil aynı zamanda toplumların kültürlerine, yaşam şekillerine, sosyal yapıları doğrultusunda geçirdikleri değişimlere bağlı olarak çeşitli anlamlar, bilgiler içeren bir oluşumdur. Her toplum kendine özgü bir kültürden kültüre farklılığı yaratan prensibe sahip olup mekânsal alan biçimlendirmektedir. Oluşturulan mekânlar şekillenmesinde coğrafik, topografik ve iklimsel özelliklerin yanı sıra şehrin tarihsel gelişimi ve kültürü de etken olmuştur. İslamiyet'in doğduğu bölgelerde gelişen İslam Sanatçı'nda görülen mimari süsleme, bu bölgelerde İslam öncesi var olan medeniyetlerin İslam hendese biliminin gelişmesinde etki sağlamıştır. Tarihteki ilk yerleşim yerlerinin bulunduğu geçmişten günümüze taşınan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geleneksel evler avlulu yapısının gelişiminde zengin kültür mirasına sahiptir. Geleneksel evler özgün niteliğini bulunduğu yörenin koşullarına göre oluşturulmuştur ve temel prensibin, mekân kurgusunu değiştirmemek olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde konut mimarisini en iyi yansıtan yerlerin başında Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep gelmektedir. Eski Türk evinin genel karakteri, birimleri birbirine bağlayan bir ortak birimin bulunmasıdır. Bu ortak birim, bölgelere göre sofa, eyvan ya da avlu şeklinde değişiklik göstermektedir. Özel karakteri ise odaların ortak birim çevresindeki farklı dizilişleri ile belirginleşir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Geleneksel Evler, Mekân, İslam Sanatı,

ABSTRACT

Human beings have developed spaces that they need from the first creation to the present and in line with their own wishes. Space is not only a physical phenomenon in which individuals or societies perform various actions, but also a variety of meanings and information depending on the societies' cultures, lifestyles, changes in line with their social structures. Each society has a principle that creates a difference from a unique culture to culture and shapes the spatial space. Besides the geographical, topography and climatic features, the historical development and culture of the city were also influential in shaping the created spaces. The architectural decoration seen in the Islamic Artist, which developed in the regions where Islam was born, had an impact on the development of Islamic ditching science of pre-Islamic civilizations in these regions. In the Southeastern Anatolia Region, where the first settlements in history have

been moved from past to present, traditional houses have rich cultural heritage in the development of the courtyard structure. Traditional houses have been created in accordance with the conditions of the region where it is located and it is seen that the basic principle is not to change the space setting. Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin and Gaziantep are the leading places in the Southeastern Anatolia Region that best reflect the residential architecture. The general character of the old Turkish house is the presence of a common unit connecting the units. This common unit varies according to regions as sofa, iwan or courtyard. Its special character is evident with different arrangement of rooms around the common unit.

Keywords: Southeastern Traditional Houses, Space, Islamic Art,

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde konut mimarisini en iyi yansıtan yerlerin başında Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep gelmektedir. Ayrıca geleneksel mimari karakterini oluşturan öğeleri, yöreye göre değişen üslup farklılıklarının olmasına rağmen ortaçağa dayanan Memluk biçimlere sahiptir. Dar ve uzun odalar, küçük orta alanlar, avluya açılan direklikler, düz çatılar ve en önemli öğe olarak ise iç avlular şeklinde sıralamakta ve Sasani ve Roma dönemleri sonrası Yakın Doğu'daki geleneksel mimarlıkların bu öğeleri barındırdığını belirtmektedir. Bu yerleşim yerlerinde bazı yerel farklar yanında belirgin ortak özelliklere de rastlanılmaktadır. Dışa kapalı, içe dönük avlulu plan düzeni, yığma yapım tekniği, taş malzeme, düz dam vb. ortak mimari özelliklerdir. Bu bölgedeki geleneksel evlerin oluşumunda etkili olan diğer etmenler, aile yapısı, dini yapı, ekonomik yapı ve kültürel etkileşimdir. Diyarbakır, birçok kültürün ve medeniyetin bir arada bulunduğu Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biridir. Tarihsel süreçte, göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçiş ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi köklü dönüşümlerin meydana geldiği ilk yerleşim yerleri Diyarbakır'ın içerisinde yer aldığı bölgede oluşmuştur. Tarihten günümüze, bünyesinde barındırdığı farklı dini-etnik alt gruplarla zengin kültürel birikim oluşturmuştur. Kentinde geçmişte farklı din ve kültürlerle sahip insanlar yaşamıştır. Diyarbakır organik bir biçimde gelişmiştir. Eski Diyarbakır surlarla kuşatılmış olup, dört kapılı bu surlar Anadolu'da ayakta kalan benzer yapıların en büyüğü ve en sağlamıdır. Kentin önemli tarihi yapıları bu surlar içindedir. Surların çevirdiği eski kent dokusu ile yeni yerleşim yerlerinin yer aldığı kentleşme ve bunların yakın çevrelerinde kendilerine bir yer oluşturan gecekondü bölgelerinin yer aldığı bir şehirdir. Geleneksel konutların tasarım ve biçimi bölgelere ve kentlere göre farklılık gösterir. Bu farklılık değişken koşulların bir sonucudur. Diyarbakır geleneksel evleri de sözü edilen bu özelliklerle biçimlenmiştir. Sur içindeki Diyarbakır, yoğun ve sıkışık yapısıyla dikkat çeker. Bu yoğunluk bir yönüyle doğu karakterli organik yapılaşmayı, bir yönüyle de Roma döneminden bu yana Sur içinde sıkışmış bir kenti ifade eder. Diyarbakır Geleneksel evleri Türk evi ortak alanına (sofa) benzeyen, fakat üstü açık bir ortak alana (avlu) sahip olan ve başka kültürlerden de etkilenmiş geleneksel konutlardır. Türk evi kuruluşunda değişmeyen ilke olan "planın ortak alan çevresinde gelişmesi" dikkati çeker. Bu evlerde de ortak alan (avlu) çevresinde bulunan ve içinde odaların yer aldığı kitlelerin konumları değişkenlik gösterir. Bu değişkenlik farklı plan tiplerinin

oluşmasına neden olmuştur. Diyarbakır kentin de geçmişi 1500'lü yıllara dayanan geleneksel evler, surların çevrelediği eski kentte yer almaktadır. Geleneksel evlerdeki kapı ve duvar yazı tarihlerinden ulaşılan tarihler ile Diyarbakır evlerinin en az 5 asırlık geçmişinden söz edilebilmektedir. Diyarbakır evlerinde çoğunlukla avluya doğrudan girilmemektedir. Sokak aralığı, giriş aralığı, geçit gibi adlar ile anılan birim, avlu ile sokak arasında yer alır. Daha sonra buradan avluya geçilir. Diyarbakır Geleneksel konutlarında yaşam, zemin katta avlu çevresinde odaklanmıştır. Zemin kat günlük yaşamın geçtiği odalar ve servis birimlerinin bir açık avlu çevresinde konumlandığı birimlerden oluşur. Çoğu evde bodrum kat mevcuttur. Bodrum kat genellikle birkaç basamak yükseltilmiş eyvanın altında yer almaktadır. Bodrum kat yazın serin, kışın sıcak olma özelliği ile koruyucu olması bakımından kiler ve depolama amaçlı olarak kullanılmaktadır. Başoda ve diğer odaların yer aldığı üst kat gezemeğe açılır ve bir merdivenle avluya bağlanır. 3 katlı yapı yok denecek kadar azdır. Diyarbakır Geleneksel evlerinin Bodrum+Zemin+1.Kattan oluştuğuna dair bir genelleme yapılabilir. Toplumsal inanışlar ve gelenekler, evin kendi içine doğru çekilmesini gerektirmiştir. Avlu ve çevresindeki mekânların dizimi bu yüzden içe dönük olmuştur. Aile yaşantısının gereği konutlar dış görünüşleri önemlerini yansıtmayacak şekilde ve içe dönük olarak şekillenmiş, konut dokusu dar ve kıvrıntılı sokaklarla parçalanmıştır. Doğu kültürünün sadelik ilkesi ile Batı kültürünün gösteriş cephesi arasındaki zıtlık ilişkisine değinmektedir. Doğunun sadelik ilkesini ise mahremiyet düşüncesine bağlamaktadır. Sıcak iklim mekânsal formun açık, yarı açık ve kapalı birimlerin oluşumunda ve biçimlenmesinde etkindir. Geleneksel Diyarbakır evlerinde, mekân organizasyonu avlular, odalar, eyvanlar ve servis mekânlarının bir düzen içerisinde bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Anadolu evleri arasında ayrı bir grup oluşturan "Güneydoğu Anadolu Evleri" içerisinde yorumlanması gereken Şanlıurfa evleri, yüz yıllardan beri bölgede süregelen mimari bir geleneğe dayanır. Gerek malzeme seçimi ve gerekse plan uygulaması yönünden Urfa evlerinde ve evlerin oluşturduğu sokak görünümünde iklimin büyük etkisi görülür. Kalker taşından yapılmış kalın duvarların ve tonoz örtülü toprak damların kullanılmasıyla yaz aylarının gölgede 45-47 dereceye kadar varan sıcaklığı büyük ölçüde hafifletilmiş, sokakların dar, duvarların yüksek tutulmasıyla da günün her saatinde güneşte yanmadan yürünebilecek gölgelik bir kesim elde edilmiştir. Bölgenin ormandan yoksun bulunması, kentin güneybatı kesimindeki dağlarda bulunan kalker taşının (ünlü Urfa Taşı) işlemeye elverişli olması mimaride ana malzeme olarak taşın kullanılmasına neden olmuştur. Urfa evlerinin harem ve selamlıklı olarak inşa edilmeleri ve sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevrili olarak gizlenmeleri İslâm'daki aile hayatının mahremiyeti gereği ortaya çıkmıştır. Bu şekilde dışarıya kapalı olan evlerin birer "saray"ı andırır ölçüde büyük ve teşkilatlı yapılmasının nedenini de birleşik aile düzeninde ve dolayısıyla ailelerin kalabalık olmasında aramak gerekir. Ailedeki erkek çocukların evlenmeleri halinde ayrı birer ev tutmayarak baba evlerinde oturmaları büyük ve teşkilatlı ev planlarının doğmasına neden olmuştur. Evlerin büyük olarak yapılmasının diğer bir nedenini Hz. İbrahim (a.s) den geldiği kabul edilen Urfa'luların misafir sevme geleneğinde aramak gerekir. Bu gelenek, sokak kapılarının birer han kapısını andırır ölçüde büyük olmasında, mutfakların geniş ve 6-7 ocaklı olarak teşkilatlı yapılmasında da etkili olmuştur

denilebilir. Dışarıdan penceresiz yüksek duvarlarla bir kale gibi sokağa kapalı olan Urfa Evleri'nin iç kısımlarındaki ahşap ve taş süslemenin cami, han, hamam, medrese gibi anıtsal eserlere nazaran son derece zengin bir şekilde karşımıza çıkmasının nedeni, günlerini evinde oturarak geçiren kadına, sıkılmayacağı zevkli bir ortam yaratma düşüncesinde aramak gerekir. Urfa evlerinin biçimlenmesinde iklimin, İslâmi inanışların, birleşik aile düzeninin ve ev kadınına ferah bir ortam yaratma düşüncesinin etkileri yanında, sosyal ihtiyaçların da etkisini görmek mümkündür. Çatı yerine "düz dam"ın büyük çoğunlukla kullanılmış olması salça, biber, bulgur, pekmez gibi kışlık zahirenin kurutulması ihtiyacından doğmuştur. Bugün inşa edilen apartmanlarda bile düz dam geleneğinin devam etmesi aynı ihtiyacın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sıcak yaz gecelerinde açık havada yatma ihtiyacı da düz damların yapılmasını sağlayan nedenler arasında sayılabilir. Geniş ve açık "hayat"ın ortaya çıkmasının nedenini birinci derecede iklimin sıcak olmasında aramak gerekir. Ancak; sünnet, düğün, süpha (düğün yemeği) gibi sosyal gelenekleri de "hayat"ın biçimlenmesindeki etkili nedenler arasında göstermek mümkündür. Mardin, yerleşimin var olduğu kalenin aşağısındaki yamaçlarda ise sivil ve dini mimarlık örneklerinin, daha çok da evlerin oluşturduğu bir kentsel doku dikkat çeker. Mazı Dağları'nın güney yamaçlarında kurulu olan kent, ak taş döşeli, düzensiz, inişli çıkışlı dar, bazen tonozla örtülü sokakları ve sıkışık düzende yerleşmiş kesme taş evleriyle özgünlüğünü korumaktadır. Geleneksel Mardin evleri, dar sokakları ile adeta bir açık hava müzesi durumundadır. Mardin, Venedik'ten sonra mimari dokusu bozulmamış ikinci şehir konumunda bulunuyor. Mardin'in merkezi, topografya nedeniyle doğu-batı doğrultusunda gelişmiştir; şehrin kurulduğu tepenin kuzeyi ile güneyi arasındaki kot farkı 50-150 metredir. Sanki tasarlanmış büyük bir merdiven gibi algılanan bu dokuda, evler birbirinin cephesini kapatmayacak biçimde yapılmıştır. Genellikle iki, üç kat, bazen dört katı olan bu yapılar araziyle kucaklaşan bir görünüm yaratırlar. Geleneksel Mardin evlerinin cepheleri sadece güneye, Mardin Ovası'na bakar. Bu nedenle, manzaraya hâkim olan güney cephelerinin dışındaki doğu, batı ve kuzey cephelerinin dikkate değer özellikleri yoktur. Evlerin güneye doğru uzanan kollarında yer alan "manzara" adlı yaşam alanlarının yaz mevsimlerinde, arkada kalan korunaklı kısımların da kış mevsimlerinde kullanılmış olduğu düşünülür. Ayrıca yaz aylarında terasta "taht" adlı karyolalar kurulur; bunlar kışın sökülürler. Mardin kent dokusu mimari mirasını bugünlere kadar taşıyabilmiştir. Oldukça yoğun olan kent dokusunu oluşturan temel yapı taşları ise evlerdir. Mardin kenti incelenecek olursa, geleneksel "Mardin evindeki" ilişkiler bütünü diğer sosyal, kültürel, dini yapılarla kamu yapılarının biçimlenmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Kentte arazinin eğimli olması ve sur içindeki dokunun belirli bir yapı alanı içermesi nedeniyle evlerde yatayda yaygın planlama anlayışı yerine, eğimi değerlendiren bir tasarım anlayışı hâkimdir. Evler, arazi eğimini göz önünde tutarak kademelenmişlerdir ve teraslamalar biçiminde bir tasarım gerçekleşmiştir. Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin mimari özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Türk evini plan özelliklerine göre dörde (sofasız, iç sofalı, dış sofalı, orta sofalı) ayıran Eldem, yerel özelliklere göre yedi bölgeye ayırmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi de bunlardan biridir. Bu evlerde tasarımı en çok etkileyen, yazları 40-45 dereceye varan sıcak iklimdir. Köklü Mezopotamya geleneği ve İslam

kültürünün etkisiyle gelişen serin, avlulu, içe dönük ev tipleri bölgede yüzlerce yıl uygulanmıştır. Düz damlar, kalın duvarlar, tonoz ve kemer sistemi İran etkisini belirlerken, avlu ve avluya bakan üst kattaki dış sofa sistemiyle oda iç düzeni, Osmanlı Dönemi'ndeki köklü oluşumun etkisini vurgulamaktadır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu evlerinin plan tiplerinde avlu etrafında çevrelenen odalar, aynı yöredeki eski Anadolu konut tiplerinde de görülebilmektedir. Güneydoğu Anadolu'da anıtsal özelliklere sahip bir taş mimari geleneği mevcuttur. Bu geleneğin Helenistik, Roma, Hıristiyan ve erken İslam dönemlerinde önemli örnekleri vardır. Haçlılar döneminde de kısa bir etkileşim söz konusudur. Güneydoğu Anadolu konut mimarisinin, Kuzey Suriye ile ortak kültürün ve taş konut mimarisinin etkisinde oluştuğunu belirtmiştir. Gaziantep'in geleneksel dokusunda bulunan evler, Mezopotamya mimarisine uygun olarak, dar sokaklar ve çıkmaz sokaklar çevresinde, sokaktan kopuk bir avlu etrafında oluşmaktadır. Bu mimari, fiziksel çevreye, sosyoekonomik ve kültürel koşullara uygun olarak gelişmiş ekolojik bir olgudur. Kentte, olabildiğince kompakt yerleşimler kurulmasına çalışıldığı görülmektedir. Yaşama mekânı ile çalışma mekânı ve bağlar birbirine olabildiğince yakındır. En önemli nedenlerinden biri iklim, diğeri ise ulaşım'dır. Kent bu sayede organik yaşama minimum düzeyde zarar vermektedir. Geleneksel Gaziantep evleri parsel üzerinde bir veya iki sınıra dayanarak konumlanmaktadır. Cephelerinden bir ya da ikisi komşu duvar ile birleşiktir. Bu şekilde evlerin ısı kaybı azaltılmaya çalışılmış ve yapı alanı en tasarruflu şekilde kullanılmıştır. Binalar ve odalar genellikle dikdörtgen ve kompakt bir forma sahiptir. Kısa kenarı, pencerelerin az bulunduğu sokağa, uzun kenarın ise pencerelerin bol olduğu avluya baktığı görülmektedir. Sokağa bakan kısımda saçak konumlandırılarak gölge miktarının artırılması sağlanmıştır. Dış çevreye kapalı olarak planlanmış olduklarından, hayat cephesi ve sokak cephesi plan şemalarından yapı malzemelerine kadar birçok açıdan farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda, evlerin sokak cephelerinin daha yüksek ve daha az pencere ve kafeslerle ya da parmaklıklarla biçimlendirilmiş; hayat cephelerinin ise daha çok pencere ve süslemeli olduğu görülmektedir. Geleneksel Gaziantep Evleri'nde, iklim şartları, evlerin planlarının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. İklim koşullarının sertliğinin yanı sıra dış dünya ile bağlantısını yüksek duvarların arkasından sağlayan yapıların kullanıcıları için açık alan ihtiyacı da önemli gereksinimler arasında bulunmaktadır. Bu sebeple yöresel adıyla "hayat" adı verilen avlular Gaziantep Evlerinin plan kurgusunda çok büyük önem taşımıştır. Yapılar Avlulu ve avlusuz olmak üzere yapı alanlarına yerleşirken, plan şemasında ise diğer doğu illerindeki geleneksel evlerinin de karakteristik özelliği olan "Livan" (eyvan) önemli bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel evler, "eyvanlı" ve "eyvansız" olmak üzere iki tip plan üzerine kurgulanmaktadır. "Eyvansız Plan Tipleri"ndeki evlerde; zemin katta yer alan odalar hayata, üst kattaki odalar ise merdivene ve balkon şeklindeki geçiş konsollarına açılmaktadır. "Eyvanlı Plan Tiplerindeki evlerde ise; hayata açılan bir ya da birden fazla oda bulunmakta ve odalar fazlaştıkça da, üç ya da dört odadan fazlası bir araya getirilmeyip, eve bir veya iki kanat daha ilave edilmektedir. Bu kanatlar genellikle birbirlerine eyvan ile bağlanmakta ve bazen de hayatın etrafına, ayrı ayrı evlerin yerleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Servis mekânları da, yine evlerin planlanmasında ve inşasında göz önünde

bulundurulan önemli elemanlar arasında yer almaktadır. Geleneksel Gaziantep evlerinin planlanmasında eyvan önemli bir mekândır. Eyvan, geleneksel Türk evlerinde gördüğümüz sofanın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki evlerde tasarlanan mekândır. Bu temelde geleneksel Gaziantep evlerinde eyvan, iki yanına aldığı odalarla birlikte planı oluşturan ana birim olarak görülmekte ve dikdörtgen planlı, her iki yanında bulunan odalara açılan kapılar ve pencerelerin yer aldığı, üstü örtülü ve doğrudan hayata açılan bir mekân olarak tanımlanabilir. Eyvanlar, genellikle hayattan daha yüksek bir kotta konumlandırılmış, daha sonraki dönemlerde de ahşap doğrama ya da cam ile kapatılarak da kullanılmıştır. Kentin büyük yapı adalarında, iç kısımdaki yapılara ulaşmak, topoğrafyayı kontrol etmek amacıyla yapılmış ve özelleşmiş olan çıkmaz sokaklar, kente özgü tasarım özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Bu derlemede, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep farklı yaşam kültürüne sahip olmalarına rağmen mimari yapılarda ortak noktada buluşarak tarihi dokusunu korumaktadır. Bu nedenler dört şehirde birbirinden bağımsız olmalarına rağmen tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Özyılmaz, Havva, “Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi”, Ankara, 2007

Kürkçüoğlu, A.Cihat, “*Şanlıurfa Mimari Eserleri*”, Şanlıurfa, Ankara, 1997.

Kürkçüoğlu, A. Cihat, “*Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış*” (Sivil Mimari(Konut Mimarisi), Şanlıurfa

Kaya Bayram, Büşra, “Geleneksel Mardin Evlerinin Tasarım Ve Ergonomi İlişkisi Bağlamında İncelenmesi”, Elazığ, 2012

Erbaş, Selin Sedef “Gaziantep Evlerinin İç Mekân Tasarımları”, Ankara, 2012

Şahin, Mustafa.. “Geleneksel Gaziantep Evlerindeki Avluların Rolünün Yerel Veriler Bağlamında Değerlendirilmesi”, İstanbul, 2019

Deringöl, Tuğba, “Sürdürülebilir Çağdaş Konut Tasarımında Gaziantep'in Yerel Mimarisinden Öğrenilenler”, Konya, 2015